

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

МЕР'ЄМОВА ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 81'373.2:82-342:81(111+161.1+161.2)(043.3)

**ОНІМІЯ АНГЛІЙСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі романських мов і світової літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Кравченко Елла Олександрівна
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
професор кафедри української
філології і культури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Козлова Тетяна Олегівна
Запорізький національний університет,
професор кафедри англійської філології

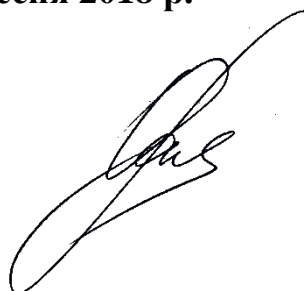
кандидат філологічних наук, доцент
Ожоган Андрій Васильович
Київський університет права
НАН України,
завідувач кафедри іноземних мов

Захист відбудеться **«17» жовтня 2018** року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21007, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«14» вересня 2018 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Упродовж останніх десятиріч літературна ономастика зосереджується на виявленні ідейно-художньої концепції тексту через з'ясування значеннєвого виміру онімних і безонімних номінацій персонажів та інших об'єктів художньої дійсності. “Без аналізу власних назв, – стверджує О. Ю. Карпенко, – справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів, просто неможливе. Власні назви в тексті дають неоціненну інформацію для інтерпретації цього тексту, нерідко й таку, що іншими способами в тексті не виражена. Вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну функцію”¹. Іменування вигаданого об'єкта літературного твору слід вважати значущим елементом, що входить до образної системи і конструє текст як цілісність.

Онімія фольклорних і літературних казок була предметом розгляду в багатьох працях, присвячених проблемам специфіки фольклорної онімії (Н. С. Колесник), з'ясуванню функційного навантаження назв тварин та рослин в українських народних казках (М. Андрусенко), зіставному дослідженню онімного простору українських і російських чарівних казок (О. О. Порпуліт), комплексному аналізу основних сегментів номінативної системи українських народних чарівних казок (М. І. Редьква), вивченню сюжетно-образної структури та хронотопу народної і літературної казки (О. О. Гарачковська), з'ясуванню еволюції власного імені (ВІ) в жанрі російської казки (І. М. Апоненко) та ін.

Комплексний зіставний аналіз поетонімів літературних казок близькоспоріднених і різносистемних мов із залученням широкого емпіричного матеріалу до цього часу не був об'єктом спеціального системного вивчення, що зумовлює **актуальність** обраної теми дисертаційної роботи. Залишаються недостатньо вивченими прийоми та засоби утворення ВІ персонажів авторської казки, семантико-функційне навантаження номінативних одиниць, порівняльний аналіз онімії фольклорної – літературної казки, специфіка конструювання онімного простору в англійських, українських і російських авторських казках ХІХ–ХХ століть. Актуальність обраної теми пов'язана з тенденцією сучасної ономастики до висвітлення значеннєвої сутності поетонімів, які зумовлюють формування цілісного змісту тексту. Всебічне дослідження системи іменувань казкових об'єктів дозволить визначити специфіку казкового дискурсу і підпорядкованість ВІ законам казкового жанру, з'ясувати образотвірний та інтерпретативний потенціал поетонімів тощо.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса «Синхронні та діахронні типологічні і зіставні дослідження лексики і словотвору у різносистемних мовах» (номер державної реєстрації 0113U001536). Тема дисертації затверджена Вченою радою Донецького національного університету (протокол № 2 від 02.03.2015 р.), перезатверджена у новій редакції Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 9 від 25.05.2018 р.).

¹Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функційне навантаження / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса, 2000. – С. 68.

Метою дослідження є виявлення спільних і відмінних рис, наявних у плані змісту та плані вираження поетонімів літературних казок у близькоспоріднених і різносистемних мовах.

Відповідно до мети актуалізовано такі **завдання**:

- виявити спільні та відмінні ознаки картини світу фольклорної – літературної казки;
- визначити ядерну і периферійну зони онімного простору російсько-, українсько- й англомовних казок із виокремленням домінантних розрядів;
- з'ясувати особливості онімії авторських чарівних, побутових, анімалістичних казок у близькоспоріднених і різносистемних мовах;
- з'ясувати специфіку мотиваційної бази досліджуваних одиниць;
- виявити засоби конструювання і структурні типи ВІ казкових об'єктів у досліджуваних мовах;
- проаналізувати семантичну структуру поетонімів літературних казок із виявленням домінантних компонентів змісту;
- з'ясувати специфіку персонажної системи в англійських, російських, українських казках;
- провести порівняльний аналіз імен персонажів за родовою належністю;
- провести зіставний аналіз заголовків літературних казок у досліджуваних мовах.

Об'єктом дослідження є власні імена літературних казок ХІХ–ХХІ століть.

Предмет – формальна і семантична організація поетонімів англійських, російських та українських літературних казок.

Матеріалом дослідження виступають номінативні одиниці авторських казок, що репрезентують українськомовну (А. Гармаш, Г. Левицька, І. Мацко, Г. Мирослава, М. Підгірянка, І. Франко та ін.), російськомовну (В. Біанкі, П. Єршов, В. Жуковський, О. Пушкін, М. Салтиков-Щедрін, Л. Філатов, К. Чуковський та ін.), англомовну (Л. Ф. Баум, Л. Керролл, Р. Кіплінг, А. Мілн, Б. Поттер, О. Уайльд) літературну спадщину. Хронологічні межі досліджених художніх творів окреслюються періодом з ХІХ до початку ХХІ ст.

Для зіставного аналізу було залучено 2114 поетонімів і фольклоронімів, виокремлених із казок односистемних (російська – 685 номінативних одиниць, українська – 657) і різносистемних (772) мов. Було проаналізовано 1115 контекстів, виділених із 187 творів українськомовної (71 текст), російськомовної (67), англомовної (49) літератури.

Методологічну базу дослідження становлять основні положення *фольклористики* (В. П. Анікін, Л. Г. Бараг, І. П. Березовський, В. Я. Пропп) *фольклорної ономастики* (Н. С. Колесник, О. О. Порпуліт, М. І. Редьква), *поетонімології* (Ю. О. Карпенко, В. М. Калінкін, Е. О. Кравченко), *лінгвістики тексту* (І. П. Гальперин, А. П. Загнітко), *поетики художнього тексту* (В. П. Григор'єв, М. Н. Липовецький, І. П. Смирнов).

Мета, завдання, специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів**: *зіставний метод*, що слугує для виявлення спільних і відмінних рис у структурі й семантиці досліджуваних поетонімів у російській, українській та англійській мовах; *компонентний аналіз*, спрямований на виділення сем у структурі

поетонімів; *кількісний аналіз*, використаний для визначення продуктивності онімних формул, структурних типів поетонімів, джерельної бази номінативних одиниць у чарівних, побутових і анімалістичних казках порівнюваних мов; *контекстний аналіз* поетонімів і фольклоронімів, який використовується для з'ясування “картини світу” народної – авторської казки; *описовий метод*, який дозволяє систематизувати та комплексно представити отримані результати; *метод конструювання, аналізу й синтезу* онімного простору літературних казок, спрямований на з'ясування образотвірної ролі поетонімів; *інтертекстуальний аналіз*, який уможлиблює встановлення й обґрунтування зв'язків між текстом казки і казковим дискурсом загалом.

Наукова новизна результатів роботи полягає в тому, що вперше комплексному зіставному структурно-семантичному аналізу підлягають поетоніми, що позначають об'єкти літературної казки в різносистемних і односистемних мовах. *Уперше* здійснено аналіз семантичної структури імен казкових персонажів у порівнюваних мовах; виявлено і прокоментовано традиційні й унікальні прийоми конструювання онімних одиниць казкового тексту. Встановлено й описано мотиваційну базу поетонімів, основні моделі іменування, виявлено ступінь їхньої продуктивності. У роботі з'ясовано специфіку побудови онімного простору у текстах досліджуваних мов.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати поглиблюють теоретичну базу поетонімології та фольклорної ономастики за рахунок вдосконалення концепції онімного простору казки. Теоретично значущим і перспективним є опрацювання семантичної організації поетонімів, аналіз закономірностей конструювання онімії авторської казки у близькоспоріднених і різносистемних мовах. Результати дисертації мають значення для порівняльного опису картини казкового світу.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в можливості використання отриманих результатів у зіставно-типологічних дослідженнях семантики і поетики власних імен у художньому мовленні, у курсах порівняльної лексикології, спецкурсах і спецсемінарах із зіставної, фольклорної та літературної ономастики. Матеріали дослідження можуть бути використані в лексикографічній практиці в укладанні словників пропріальної лексики окремих художніх творів, словників фольклоронімів, словників мови письменників.

Особистий внесок дисертанта полягає у виявленні спільних і відмінних ознак поетонімів літературних казок в односистемних і різносистемних мовах, простежуваних на рівні змісту та вираження; з'ясуванні універсальних та унікальних засобів і прийомів утворення власних імен авторської казки. Усі результати роботи отримано самостійно, публікації виконано одноосібно.

Апробація результатів дослідження була здійснена на п'яти конференціях різних рівнів: міжнародному лінгвістичному семінарі «Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik: Empirische Untersuchungen zugermanischen, romanischen und slawischen Sprachen» (Донецьк, 2013), міжнародній науково-практичній конференції «Scientific and professional conference «Problems of Humanities and Social Sciences» (Будапешт, Угорщина, 2016), Українсько-російській школі-конференції «Сучасні дослідження мови та літератури» (Донецьк, 2014),

міжвузівській конференції молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур» (Донецьк, 2013), науковій конференції професорсько-викладацького складу, наукових співробітників і аспірантів ДонНУ (Донецьк, 2013). Матеріали дисертації обговорено на засіданні міжкафедрального семінару ДонНУ імені Василя Стуса (протокол № 7 від 4 червня 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати роботи висвітлено у десяти авторських публікаціях: у шести наукових статтях, 4 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, 2 – у закордонних періодичних виданнях та чотирьох тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи зумовлені метою й поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (234 позиції), списку джерел ілюстративного матеріалу (39 позицій). Загальний обсяг роботи становить 269 сторінки. Основний текст дисертації викладено на 169 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** подано загальну характеристику роботи: обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, з'ясовано методи дослідження, висвітлено його наукову новизну, теоретичне та практичне значення, схарактеризовано ступінь апробації результатів дисертації, визначено структуру та обсяг роботи.

Перший розділ «**Іменність у казковому тексті: фольклоронім і поетонім**» містить чотири підрозділи, у яких висвітлено основні підходи до розуміння ВІ художнього тексту, розглянуто термінологічний апарат поетонімології, з'ясовано відмінності між фольклорною і літературною казкою, доведено вмотивованість і значущість поетонімів казкового тексту, встановлено принципи організації онімного простору казки.

Існування літературного оніма у специфічному середовищі – художньому тексті забезпечує його вмотивованість і наявність значення. ВІ має сигніфікативний зміст, тому що співвідноситься з певним персонажем (віртуальним об'єктом) і «зливається» з образом. Поетонім може бути оздоблений метафоричним, іронічним, символічним, міфологічним тощо змістом ще до початку свого розвитку в тексті. Еволюція ВІ в контексті перетворює його на певний образ, який втілює сукупність сем, притаманних лише даному об'єкту (денотату) і через форму (план вираження) ВІ закріплених у даному творі. «Природність» імені у просторових і часових межах тексту означає не лише його повну відповідність характеристиці об'єкта художньої дійсності, але й адекватність логіці подій, що розгортаються в тексті, тому що сюжетна лінія «відштовхується» від імені-образу.

Народні (традиційні) казки є джерелом національних форм літератури, арсеналом створюваних образів і художніх засобів для літературних текстів, отже, осмислення специфіки літературної казки має опертям дослідження фольклорних текстів. З одного боку, літературна казка тяжіє до фольклору, з іншого, вона є продуктом творчості автора, збагачується індивідуальним досвідом письменника. На своєрідному «відштовхуванні» авторської казки від фольклорних джерел, яке

спостерігається на композиційному, сюжетному, персонажному та інших рівнях організації тексту, наголошує більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників (В. П. Анікін, Л. Ю. Брауде, О. О. Гарачковська, Г. П. Сабат та ін.).

Ізоморфізм “картини казкового світу” фольклорного – літературного тексту виявляють такі ознаки: 1) імена персонажів мають статус універсалій; 2) наявність тотожних ВІ, що позначають дійових осіб, у традиційній – авторській казці засвідчує похідний характер останньої; 3) повторювальні у народній та власне авторській казці одиниці сигналізують про розвиток семантики ВІ в багатьох текстах; 4) в обох дискурсах перебувають безіменні дійові особи, які не беруть безпосередньої участі у сюжеті; 5) казковий простір марковано ціннісним протиставленням *своє – чуже* царство; 6) на основі опозиції *добрий – злий* утворюється розмежування позитивних героїв і антигероїв.

Водночас фольклорна і літературна казка мають певні відмінності, які стосуються структурних елементів тексту, системи образів, сюжетних мотивів тощо. Виявлення і аналіз фольклорних і літературних ВІ дозволяє чіткіше усвідомити специфіку казкового простору, сконструйованого за допомогою онімних і безонімних номінацій. Для адекватного аналізу поетонімів необхідно залучати найближчий і розширений (історико-культурний) контекст, оскільки літературна казка певним чином модифікує “жанрово-стильові особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст <...>”².

Дослідження онімії літературної казки з урахуванням контексту ґрунтується на науковому осмисленні поняття *казкового дискурсу*, репрезентованого двома різновидами: традиційним (народна казка) і новим (авторський текст). Ім’я вигаданого об’єкта літературної казки стає “ареною зустрічі” усталених і оновлених ознак (елементів), які стосуються як вираження, так і змісту. Традиційні форми іменування, запозичені з фольклору, “схрещуються” з іменами, вигаданими авторами, створюючи унікальний казковий простір, який слід інтерпретувати, звертаючись як до цілісного твору, так і до найширшого культурного контексту. Зміст поетоніма літературної казки, досліджуємого в аспекті інтертекстуальності, може отримувати “прирощення смислу” внаслідок актуалізації семантики фольклороніма, сформованої його попередніми вживаннями в текстах народної казки.

Спектр прийомів, що “працюють” на поетику оніма авторської казки, набагато ширший, ніж у фольклорних пратекстах, отже, виявлення взаємодії *поетонім – контекст*, просліджуваної в російськомовних, українськомовних і англomовних літературних казках, дозволить з’ясувати універсалії, пов’язані з семантичною структурою імені, його функційним навантаженням, текстотвірним та інтертекстуальним потенціалом. Віртуальний характер денотатів, різноманітність казкових об’єктів, специфіка системи персонажів і своєрідна організація хронотопу перетворюють онімний простір на багаторівневу й багат шарову структуру, яка потребує спеціального дослідження.

²Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: навч.-метод. посібник для студ. вищих навч. закл. / В. В. Кизилова. – Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Шевченка», 2015. – С. 34–35.

У другому розділі «**Онімний простір літературної казки в англійській, російській, українській мовах**» впроваджено класифікацію онімів у зв'язку з вигаданим об'єктом, з'ясовано специфіку онімії авторської казки в близькоспоріднених і різносистемних мовах, проаналізовано ВІ чарівних, побутових і анімалістичних казок, доведено вагомість онімів як маркерів ідиостилю. Досліджено мотиваційну базу поетонімів літературних казок в одно- і різносистемних мовах, виявлено структурні типи ВІ; проаналізовано мовні засоби утворення імен казкових об'єктів у англійській, російській, українській мовах.

Поетоніми становлять особливу систему, за допомогою якої розвивається сюжетна дія, актуалізується образність і емоційно-експресивне тло цілісного твору. Ядерну частину онімного простору англомовних казок утворюють топопоетоніми: *City of Emeralds* (30%), зоопоетоніми: *Dingo-Yellow-Dog-Dingo* (22%), антропоетоніми: *Lord Canterville* (14%), фіктоніми: *Tin Woodman* (9,5%). Приядерну і периферійну частину складають міфопоетоніми (*Azrael*), космоніми (*The Tropics of Capricorn*), фітопоетоніми (*the Bong tree*), документоніми (*the Jungle Law*), еклезіоніми (*the church of Nuestra Senora Del Pilar*), ергопоетоніми (*Margery Dawe*), наутоніми (*boat The Floating Bear*), прагматоніми (*Pinkerton's Champion Stain Remover and Paragon Detergent*), геортоніми (*Easter*), ойкодомопоетоніми (*Hapsburg*). Специфіка англомовних казок полягає у вживанні документонімів, наутонімів, еклезіонімів, ойкодомопоетонімів.

У російськомовних казках ядро онімного простору утворюють антропоетоніми: *Василиса Премудрая* (37%), зоопоетоніми: *Муха-Цокотуха* (17,5%), топопоетоніми: *Африка* (12,4%) і фіктоніми: *Калуша* (10,5%). Приядерну і периферійну зони репрезентують міфопоетоніми (*Перун*), космоніми (*Солнце*), геортоніми (*Рождество Христово*), назви творів («*Ходил молодец на Пресню*»), фітоніми (*Росянка*). Специфіка російських казок полягає у поширенні ергопоетонімів («*Версаче*»), вживанні хрононімів (*Великая Зима*) і фалеронімів (орден «*Кошачьи усики за спасение принцессы*»).

В українських авторських казках найчисленніші підсистеми складають зоопоетоніми: *Каркайло* (32%), антропоетоніми: *Марко* (19%), фіктоніми: *Жартун-Веселун* (17%) і топопоетоніми: *Єрусалим*, *Сльозолий* (14,8%). До приядерної та периферійної зони відносяться підсистеми міфонімів (*Синій Птах*), космонімів (планета *Незвідана*), фітопоетоніми (*Горобина*), геортоніми (*Свята Покрова*), назви творів («*Комар*»). Відмінність українськомовних казок від російсько- й англомовних текстів полягає у відсутності ергонімів і прагматонімів як маркерів сучасності казки.

Традиційно фольклорну **чарівну** казку кваліфікують за такими ознаками: антропоцентричність; наділення персонажів надзвичайними властивостями; існування героїв на межі різних світів, що втілюється в опозиції *свій – чужий*; поєднання чарівного начала з міфічним і героїчним; темпоральна та просторова обмеженість дії. Героями українських чарівних казок можуть ставати люди, чарівні істоти або предмети, імена яких уналежнено до фіктонімів (*Українська мова*, *Цукерничка*). Особливість чарівної казки засвідчують традиційні імена героїв (*Даринка*, *Сенько*), отже, уявна реальність персонажів стикається з незвичайністю описуваних подій. Онімний простір російських чарівних казок сконструйовано за допомогою офіційних або зменшувальних імен (*Фёдор*, *Аришка*). До специфічних

рис російської казки відносяться такі: 1) функціонування персонажів, запозичених з народних казок (*Кощей Бессмертный*); 2) своєрідне поєднання традиційних казкових образів (*Хозяйка Медной горы*) з реалістично зображеними героями, що носять узуальні імена (*Степан, Танюшка*); 3) іменність персонажів-тварин, що становлять основний чарівний елемент казки (*Конёк-Горбунок*). В англomовному дискурсі чарівної казки вміщено ВІ уявно реальних осіб та об'єктів (*Solomon, Mesopotamia*) і фіктоніми (*Hookah-Smoking Caterpillar, March Hare*).

Вибір імені для персонажів українських літературних казок про тварин ґрунтується на загальному уявленні про людські якості, уособлені в образі тієї чи тієї тварини: *Лис* – хитрий і завзятий, *Індик* – гордовитий та пихатий тощо. Семантичне навантаження і конотативне нашарування ВІ анімалістичних персонажів у казках близькоспоріднених мов збагачується завдяки варіантності – поширенню онімної парадигми: *Лис* – *Лисюра*; *Муравей* – *Муравьишка* тощо. Відмінність англomовних анімалістичних казок полягає у навмисному наближенні ВІ тварин до особових імен. Антропоморфізм виражено за допомогою титульних слів і апелятивних лексем на позначення родинних стосунків: *Cousin Tabitha, Mr. Jackson*. Отже, специфічною ознакою казок є комплексний характер поетонімів, структура яких складається з антропоморфних і зооморфних сем: *Mr. Alderman Ptolemy Tortoise*.

Подібність онімії побутових казок у близькоспоріднених мовах маркують: 1) антропоетоніми історичного походження (*Колчак; Іван Мазепа*) або особові імена, що відповідають традиції називання людей в певний історичний період (*Андрей, Анюта*); 2) топоетоніми, зорієнтовані на реальний географічний простір (озеро *Иткуль; Київщина*).

Зазвичай система іменувань персонажів сполучає онімні елементи народної казки і попередньої літературної традиції. Номінації дійових осіб репрезентовані реальним антропоніміконом, запозичені з близького оточення авторів або вигадані письменниками. Онімна система збагачується за рахунок ускладнення смислових зв'язків між онімними й апелятивними компонентами, свідомого порушення авторами загальноприйнятих норм і правил позначення персонажів³. Виявлення авторських преференцій, культурних вподобань щодо вибору поетоніма, засобу утворення ВІ допомагає висвітлити індивідуальну неповторність письменника, з'ясувати поєднання у казковому тексті традиції та новаторства. Наприклад, для казок І. Франка характерне використання загальновідомих географічних назв на позначення власне українського (*Черемош*) або "розширеного" простору (*Рим*); розгалужена парадигма (*Лис Микита – гайдамака, Юда, Базильку, Лисюра, премудрий Соломон*), спрямована на реалізацію подвійного ставлення автора-оповідача до персонажа. У казках Б. Поттер переважають багатокomпонентні імена-характеристики або онімно-апелятивні комплекси (*Thomasina Title-mouse, a woodhouse with long tail*). Специфікою онімії казок Б. Поттер є вживання наутонімів (*ship Pound of Candels*), назв підприємств (*Margery Dawe*), які наближають казковий текст до реальності та репрезентують власний досвід письменниці. Отже, план

³Апоненко І. М. Еволюція власного імені в жанрі російської казки (від народної до літературної): автореф. дис. ... канд. філол. наук :10.02.16 / І. М. Апоненко. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 14.

вираження поетонімів у Б. Поттер наслідує традицію іменування у мові, коли авторка обирає одночленні номінації (*Zebra*). Двочленні онімні формули (*Old Betsy*) збігаються з типовими номінаціями казкових персонажів у фольклорі. Репрезентантами індивідуального стилю стають поширені багатокomпонентні імена (*Sammy the Intelligent Pink-Eyed Representative of a Persecuted (But Irrepressible) Race*). У казковому просторі Л. Петрушевської фольклорний пратекст підлягає трансформації, здійснюваної за рахунок запозичення з найширшого культурного контексту “готових” літературних ВІ (*Лур*); поєднання імен високої репутації на кшталт *Вильгельм* з іронічно зниженими топонімами (вулиця *Булочек*) та ін., осучасненість казкового часопростору варіантами антропоетонімів, похідних від імен-першоджерел (*Елена П., Пр., Е. П.*), та ергопоетонімами (готель «*Две звезды*»).

Оскільки твірною базою поетоніма може бути апелятивна лексема або ВІ, запозичене з реального іменника / культурного простору, онімні одиниці слід класифікувати за лексемами-мотиваторами. Зіставний аналіз поетонімів засвідчує, що в усіх мовах активним способом утворення імен дійових осіб є абсолютна онімізація (*Ох; Пулка; Arithmetic*). В англійських і російських казках переважна більшість апелятивних джерел є абстрактними поняттями (*Предательство* ← *предательство, Fainting* ← *fainting*), в українській мові – конкретними іменниками (*Зубило*). Афіксальна онімізація більш продуктивна в українській та англійській мовах (*Сніван; Chin-Chin*).

Значна кількість поетонімів літературних казок походить від ВІ, існуючих в найширшому інтерлінгвальному або інтралінгвальному культурному просторі. Такі мовні одиниці виступають протоонімами щодо вторинного поетоніма. В основі похідних одиниць виокремлюються реальні та вигадані ВІ, отже, слід розмежовувати перехід: 1) онім → поетонім, 2) фольклоронім → поетонім; 3) поетонім₁ → поетонім₂.

Реальні імена запозичуються для актуалізації правдоподібності казкових подій. Серед них перебувають: 1) “готові” узуальні особові імена (*Степан Петрович; Марічка; Betsy*); 2) переважно загальновідомі імена історичних осіб (*Питер Пауль Рубенс; Соломон; Longfellow*).

Якщо твірною базою поетоніма стає фольклоронім, план вираження зазвичай не змінюється, а семантична структура наповнюється новими компонентами, зумовленими новими сюжетними ситуаціями. Перехід *фольклоронім* → *поетонім* – продуктивний спосіб творення в російсько- й українськомовних казках (*Баба Яга; Лісова Мара*), що пояснюється спільною для обох мов слов’янською міфологією. Тенденція до поширення інтертекстуальних елементів зумовлює перехід *поетонім*₁ → *поетонім*₂ в російських і англійських казках (*Сирано де Бержерак; the semi-classical tragedy of Sophonisba*).

Онімний простір англомовних, російсько- й українськомовних літературних казок побудований за такими структурними типами: 1) одночленні найменування: англ. *Giraffe* (44%); рос. *Рукодельница* (62%); укр. *Нитка* (73%); 2) двочленні найменування: англ. *Edgar Atheling* (35%); рос. *Алёнка Коза* (30%); укр. *Іван Самсобінан* (17%); 3) багатокomпонентні найменування: англ. *Thomasina Titmouse, a wood house with long tail* (17%); рос. *Квакун двадцатый, Царь знаменитой породы, властитель ближней трясины* (5%); укр. *Чоловік у Хутряній Шапці* (3%).

Вибір автором того чи того засобу, прийому створення ВІ відображає, по-перше, онімні вподобання письменника, по-друге, специфіку казкового сюжету і типу казки. Виразними засобами конструювання та гри з онімами в літературних казках стають: 1) прийом розділення структури словоформи (*Rikki-tikki-tavi*, *Та-ракан*); 2) співвіднесеність / неспіввіднесеність граматичного роду ВІ з родом апелятива (*премудрий крыса Онуфрий*); 3) граматична категорія числа використовується для створення переносного значення поетонімів (*Робинзони*); 4) продуктивним засобом утворення поетонімів близькоспоріднених і різноструктурних мов є абсолютна онімізація (*Гадюка*; *Сизий Нос*; *the Horse*); 5) засіб граматичної онімізації застосовується у близькоспоріднених мовах (*Огневушка-Поскакушка*, *Дзит*); 6) при створенні поетонімів активно використовується суфіксація (*Чортеня*; *Таракашечка*); 7) до продуктивних засобів утворення поетонімів відноситься основоскладання. Імена-композиції побудовані за такими словотвірними моделями: основа прикметника + інтерфікс -о- + основа дієслова (*Заєць Довгослух*); основа прикметника + інтерфікс -о- + основа іменника (*Чорномор*); основа числівника + інтерфікс -и- + основа іменника (*Чотирозуб*); основа дієслова + інтерфікс -о- + основа іменника (*Пулоокій*) та ін.; 8) поетоніми утворюються шляхом зрощення словоформ різної частиномовної належності (*Хаййомугрець*; *Мойдодыр*; *Cotton-tail*); 9) звукоподібність поетонімів зреалізовано за допомогою рими, алітерацій, повтору компонентів (*Киця-Миця*; *Динь-Динь*; *Diggory Diggory Delvet*); 10) регулярним прийомом актуалізації семантики поетоніма стає вживання прикладки (*Иванушка-дурачок*; *Вовчик-братик*; *Thomasina Tittlemouse*).

Третій розділ «**Функційно-семантичне навантаження поетонімів літературної казки**» присвячено дослідженню семантичної структури імен у зіставному аспекті. Впроваджено типологію персонажів з урахуванням онімних парадигм. Особові імена дійових осіб класифіковано за родовою належністю; з'ясовано специфіку власних імен на позначення казкового простору; виявлено особливості зовнішніх і проміжних заголовків.

Порівняльне дослідження іменувань персонажів літературних казок дозволяє осмислити семантичне наповнення поетонімів шляхом виокремлення різноманітних компонентів, інтегрованих у цілістний зміст (семантему) ВІ. В українськомовних поетонімах / онімно-апелятивних комплексах регулярною семою є **'людина' / 'тварина, птах' / 'комаха' / 'рослина' / 'природне явище'** (*Тарасик*, *Їжачок*, *Синичка*, *Горобина*, *Осінь*), яка стає допоміжним засобом уналежнення літературної казки до того чи того типу. Регулярності набувають семи, пов'язані з внутрішніми якостями персонажів або зовнішньою характеристикою: **'характер, поведінка'** (*Жартун-Сміхотун*), **'функційні ознаки'** (*Утішниця*) **'якості'** людини / істоти (*Добромир*); **'зовнішня ознака'** (*Рябенька*). У семантичній структурі поетонімів (онімно-апелятивних комплексів) заактуалізовано також компоненти: **'професія, рід занять'** (*Чорний Чаклун*), **'соціальне становище, родинні зв'язки'** (найстарший пан *Осляка*), **'вік'** (*Старий Півень*), **'середовище перебування'** (*Дубовик*).

Найбільш регулярною семою в іменах персонажів російськомовних казок є компонент **'людина' / 'тварина, птах' / 'комаха' / 'рослина' / 'природне явище'** (*Левонтий*, *Серебряное копынце*, *Говорящий Сверчок*, *Ветер*). Переважна кількість

номінацій вміщує семи, що відображають зовнішні та / або внутрішні ознаки персонажів: **‘характер, поведінка’** (*Аришка-Трусишка*), **‘зовнішня ознака’** (*Милолика*); **‘функційні ознаки’** (*Медведь Костолом*), **‘рід занять’** (*шарманщик Карло*), **‘соціальний стан, родинні зв’язки’** (*король Доброхот*), **‘якість’** людини / істоти (*Вероломство*), **‘вік’** (*старушка королева, которую все звали Лир*) **‘релігія, міфологія’** (*Сатана Сатанаильч*), **‘середовище перебування’** (*Марья с Голого поля*). Невелика кількість поетонімів містить семантичні елементи, які експлікують **‘долю’** персонажа (*Никита Вдовинич, Данилка Недокормыш*).

Найбільш регулярна сема ВІ в англomовних казках – **‘людина’ / ‘тварина, птах’ / ‘комаха’ / ‘рослина’** (*Tom Benson, Cock Robin, the Caterpillar, Cactus*). Автори обирають власні імена, що підкреслюють **‘зовнішню ознаку’** (*Silvertail Squirrel*), **‘характер, поведінку’** (*Mang the Bat*), **‘соціальне становище, родинні зв’язки’** (*the Queen Bee*), **‘вік’** (*the Piglet*), **‘функційні ознаки’** (*Uglification*), **‘якість’** казкового об’єкта (*Wild Horse*), **‘рід занять’** (*the Eldest Magician*), **‘релігію, міфологію’** (*the Little God Nqa*), **‘середовище перебування’** (*Johnny Town-mouse*).

Зіставний семантичний аналіз дає можливість стверджувати, що в усіх досліджуваних мовах поетоніми мають полісемантичну структуру, яка вміщує облігаторну сему **‘людина’ / ‘тварина, птах’ / ‘комаха’ / ‘рослина’ / ‘природне явище’**. План значення ВІ вибудовується за допомогою ознак, пов’язаних із зовнішністю, внутрішньою суттю та ін., які слід вважати факультативними, а також позитивно- або негативно-оцінних конотем. У поетонімах англomовних казок переважає семантичний компонент **‘зовнішня ознака’** (*White cat Susan*); у ВІ персонажів українських і російських казок домінує сема **‘якість’** (*Добромир, Вероломство*). Семантичний показник **‘рід занять’** майже однаковий в казках близькоспоріднених мов (*Чорний Чаклун, Чернокнижник Змеулан*), тоді як в англійській мові – суттєво менший (*the Mayor of Gloucester*). Спільна для поетонімів сема **‘характер, поведінка’** за кількісним показником є майже однаковою в усіх мовах (*Rann the Kite; Лиса Патрикеевна; Хмурко*). Нерегулярними сематами поетонімів стають **‘релігія, міфологія’** та **‘середовище перебування’**. В англійських текстах переважають імена релігійного (*Adam*), в українських і російських – міфологічного походження (*Леший; Водяник*). Персонажна система англomовних казок зумовлює домінування в поетонімах семи **‘тварина’** (*the Elephant-All-the-Elephant-there-was*); в українськомовних казках переважають імена з оцінною характеристикою (*Василько Навесьсвітмолодець*). Нерегулярною сематою в структурі поетонімів українських і російських творів є **‘доля’** персонажа (*Нестор Пронизуючий*).

Зазвичай іменам казкових персонажів притаманна полісемантична структура, зумовлена планом вираження і / або семантикою твірного апелятива. Наприклад, зоопoетонім *Наймудріше Зайченя* вміщує такі елементи змісту: **‘тварина’**, **‘дитинча зайця’**, **‘найвищі розумові здібності’**, **‘особливості поведінки’**. На змістове навантаження зоопoетоніма “працюють” обидва компоненти: *Зайченя* містить узуальні семи, ґрунтовані на фонових знаннях читача; *Наймудріше* – передбачає поведінку персонажа, пов’язану з розвитком казкового сюжету, і наповнює поетонім експліцитними позитивно-оцінними конотемами.

Аналіз онімного складника персонажної системи літературних казок дозволяє виділити наступні типи персонажів: 1) *герой*; 2) *антигерой*; 3) *помічник*; 4) *об'єкт пошуку, нагороди*; 5) *інші персонажі*. Відмінність поетонімів, обраних для позначення певного типу персонажів, полягає в неоднаковому кількісному розподілі, а саме: в англомовних чарівних казках: (1) інші персонажі (39%): *the Turtle-All-the-Turtle there-was* – (2) герой (29%): *Alice* – (3) помічник (17%): *Raja Abdullah, the King of the Crocodiles* – (4) антигерой (7,5%): *the Queen*, (4) об'єкт пошуку, нагороди (7,5%): *the Wonderful Tree*; у російськомовних казках: (1) герой (30%): *Иванушка-Дурачок* – (2) інші персонажі (27%): *царь Берендей* – (3) антигерой (23%): *Полторы Хари* – (4) помічник (15%): *Говорящий Сверчок* – (5) об'єкт пошуку чи нагороди (5%): *царевна Ясносвета*; в українськомовних казках: (1) герой (42%): хлопчик *Зник* – (2) інші персонажі (28%): бабуся *Зима* – (3) помічник (19%): песик *Бровко* – (4) антигерой (11%): *Лісова Мара* – (5) об'єкт пошуку чи нагороди (один поетонім): *Перша Зірка*. Спостерігаємо певну близькість в онімних і персонажних системах літературних казок, уналежнених до близькоспоріднених мов.

Повний порівняльний аналіз імен казкових персонажів за родовою належністю засвідчив, що в українськомовних казках переважна кількість дійових осіб має чоловічу стать (67%): *Кім Мурлика*; друге місце посідають персонажі жіночої статі (28%): *Щука*; незначна кількість дійових осіб вказує на середній рід: *Лошатко* або належить до іменувань, що мають плуральну форму або вживаються тільки у множині: *Граблі, Єрмаки* (4,6%). Домінування ВІ чоловічого роду в українсько- та російськомовних текстах пояснюється насамперед фольклорною основою авторських казок, де особа жіночої статі стає нагородою за зусилля ти випробування (*Елена Прекрасная*), порадицею (*Чаклунка*) або антагоністом (*Баба Яга*) головному героєві.

Зіставний аналіз онімії казок близькоспоріднених мов засвідчує спільність тенденції: у російських казках переважають персонажі, уналежнені до чоловічого роду (56%): *Мойдодыр*. Друге місце посідають персонажі жіночої статі (33%): *Ябеда*. Імена середнього роду в російськомовних казках (7,6%) утворюються від апелятивів (*Прелюбодеяние*) або запозичуються з фольклорних текстів (*Чудо-Юдо*). Іноді стать персонажа, позначеного загальною назвою, не збігається з формою поетоніма: *царевич Белая Шубка*. В англомовних казках домінують дійові особи чоловічої статі (58%): *Peter Rabbit*; друге місце посідають персонажі жіночої статі (37%): *Lucinda*. Незначна кількість поетонімів належить до середнього роду (3%): *Simpkin* або вживається у формі множини (1%): *the Taweras*. Відмінність персонажної системи англомовних казок полягає у наявності поетонімів з невизначеною статтю (1%): *the Sheep, the Dormouse*.

У казках близькоспоріднених мов статева (родова) ознака експлікується за допомогою відповідних займенників, що заміщують ім'я у найближчому контексті (*Жмурко – він – його*), контактних прикметників, узгоджених з ім'ям, дієслів минулого часу. Пор.: *Бідний Пугало сидів на гілляці мов купка нещастя* (І. Франко); *молвило Смиреномудрие, встревожилось Благодиние, оно ли, аль ни оно, Лицемерие-то* (М. Салтиков-Щедрін). В англомовних казках стать персонажа актуалізовано за допомогою маркерів *Mr, Miss, Mrs*; лексичних одиниць *mother, king*

тощо; особових і присвійних займенників (*he, his* тощо); традиційних імен, що викликають прямі асоціації з родом персонажа (*Alice, Peter Rabbit*).

В англomовних казках найбільш поширеними розрядами є хороніми, урбаноніми, інсулоніми, ойконіми (*Devonshire, Spain, Owl Island, the Dainty China Country*), співвіднесені або не співвіднесені з реальними пропріальними лексемами. Приядерна і периферійна частини репрезентована гідронімами (*Pink Arabian Sea*), дромонімами (*Fitchburg Road*), комонімами (*Farm Piggery Porcombe*), оронімами (*Bull Banks*). Функційна навантаженість топопоетонімів англomовних казок має специфічні ознаки. Топопоетоніми, що повторюють план вираження реальних географічних імен, вживаються для вказівки на правдоподібність сюжетних подій (*Bering Sea*). Номінативні одиниці, що корелюють з реальними ВІ, можуть вибудовувати план минулого персонажа або гіпотетично конструювати майбутнє. Такі топопоетоніми не пов'язані з сюжетною дією, а репрезентують “потік свідомості” персонажа: *London is the capital of Paris, and Paris is the capital of Rome* (Л. Керролл). Вигадані топопоетоніми маркують вимислений часопростір, актуалізуючи незвичайність казкових подій: *“Oz himself is the Great Wizard,” answered the Witch, sinking her voice to a whisper. “He is more powerful than all the rest of us together. He lives in the City of Emeralds.”* (Л. Баум). Топопоетоніми, не співвіднесені з реальними географічними одиницями, слід вважати образотвірним і сюжетоутворювальним елементом чарівного у літературній казці.

В українськомовних літературних казках активно вживаються ойконіми, урбаноніми, гідроніми, комоніми, ороніми, інсулоніми (*Україна, Київщина, Рим, Дніпро-Славути, Чорногора, острова Па-Па*). Як і в англomовних казках, виокремлюються дві групи одиниць: 1) топопоетоніми, що корелюють з реальними назвами (*Полтава*); 2) вигадані топоніми, не співвіднесені з реальними топооб'єктами (*Дивина*). Зіставний аналіз номінативних лексем дозволяє виявити специфіку вживання топонімів в українських казках. По-перше, часопростір маркують інтралінгвальні імена на позначення культурного простору України: *Дніпро, Хортиця*. По-друге, у казковому тексті присутня інформація щодо ймовірного походження назви: *На мальовничій київській землі, біля гомінливої річки Росавки розкинулося селище Росава. Чому так звалось? Мабуть того, що в селі було багато сімей на прізвище – Рос* (А. Гармаш). Отже, завдяки найближчому контексту оніми угруповуються в мікросистеми, пов'язані за формою і змістом (*Рос – Росава – Росавка*).

У російськомовних літературних казках активно вживаються хороніми, гідроніми, урбаноніми (*Страна Дураков, Волга, Коровий Брод*). На периферії топонімної підсистеми знаходяться ороніми, ойконіми, дромоніми (*Костяная горка, городок Динь-Динь, Сибирский тракт*). Функційне навантаження топопоетонімів російськомовних казок полягає: 1) в позначенні “свого” простору, який зазвичай заактуалізовано як місце, де народився герой, або відбувається сюжетна дія: *Давным-давно в городке на берегу Средиземного моря жил старый столяр Джузеппе <...>* (О. Толстой); 2) в позначенні “чужого” простору, куди змушений подорожувати герой: *Судно весело бежит / Мимо острова Буяна, / К царству славного Салтана* (О. Пушкін); 3) в актуалізації простору, зорієнтованого на хронотоп народних казок (острів *Буян*); 4) в нетиповій функції географічних об'єктів, які можуть ставати

головними дійовими особами: *Только что Волга заснула, Вазуза ночью побежала прямой дорогой в Хвальинское царство* (Л. Толстой).

Смисл казкового тексту знаходить найповніше втілення в заголовку. Казці притаманні типові випадки найменування художніх творів по одному чи кільком структурним компонентам: називання основного персонажа (-ів), події (подій), які постають центром сюжету, часу або місця дії. Зіставний аналіз заголовків дозволяє констатувати подібність казок, написаних близькоспорідненими мовами. У російських і українських текстах виявлено аналогічні структурно-семантичні типи: 1) заголовки, в яких означено персонажів твору: «*Лис Микита*» (І. Франко); «*Оранжевое Горлышко*» (В. Біанкі); 2) заголовки, що позначають основну тему казки або ключову подію / предмет: «*Подорож у країну Навпаки*» (В. Симоненко), «*Война мышей и лягушек*» (В. Жуковський); 3) заголовки, що вказують на жанр казки і називають її головного героя: «*Казка про гномиків і найсмішнішу країну найвеселіших жартунів*» (Ю. Смаль), «*Сказка о мертвой царевне и о семи богатырях*» (О. Пушкін); 4) заголовки з темпоральним значенням: «*Новорічна казка*» (Ю. Смаль), «*Золушка ДО и ПОСЛЕ*» (Л. Філатов). Відмінність російських казок від українськомовних полягає у домінуванні назв з компонентом, що позначає чарівний предмет: «*Волшебное кольцо*» (А. Платонов); у вміщенні до заголовку імен антагоністів: «*Крышка и Малина*» (Л. Петрушевська); у наявності показників сучасного хронотопу: «*Новые приключения Елены Прекрасной*» (Л. Петрушевська).

Відмінність англійських казок від творів, написаних близькоспорідненими мовами, стосується насамперед плану вираження заголовка. В англійських літературних текстах актуалізовано: 1) жанрову належність та ім'я головного героя (героїв): «*The Tale of Peter Rabbit*» (Б. Поттер); 2) імена дійових осіб: «*Winnie-the-Pooh*» (А. Мілн); 3) основну тему казки або ключову подію: «*The Birthday of the Infanta*» (О. Уайльд). Специфіку англійських казок вбачаємо в актуалізації смислової сув'язі *казковий персонаж ↔ казкова подія*.

ВИСНОВКИ

Зіставний аналіз онімії російських, англійських та українських літературних казок дає змогу зробити певні висновки.

Ізоморфізм картини казкового світу фольклорного – літературного тексту виявляють такі ознаки: 1) імена персонажів мають статус універсалій; 2) наявність тотожних ВІ, що позначають дійових осіб, у традиційній – авторській казці засвідчує похідний характер останньої; 3) повторювальні у народній та власне авторській казці номінативні одиниці сигналізують про розвиток семантики ВІ в багатьох текстах; 4) в обох дискурсах перебувають безіменні дійові особи, які не беруть безпосередньої участі у сюжеті; 5) казковий простір марковано ціннісним протиставленням *своє – чуже* царство; 6) на основі опозиції *добрий – злий* утворюється розмежування позитивних героїв і антигероїв, заактуалізоване планом вираження і змісту ВІ.

Фольклорна і літературна казка мають певні відмінності, які стосуються системи образів, сюжетних мотивів тощо. Виявлення і аналіз традиційних (фольклорних) і літературних імен дозволяє чіткіше усвідомити специфіку персонажного простору. Дослідження онімії з урахуванням контексту ґрунтується

на науковому осмисленні поняття казкового дискурсу, репрезентованого двома різновидами: традиційним (народна казка) і новим (авторська казка). Ім'я вигаданого об'єкта літературної казки стає “ареною зустрічі” усталених і оновлених ознак, які стосуються як вираження, так і змісту. Традиційні форми іменування персонажів, запозичені з фольклору, “схрещуються” з іменами, вигаданими авторами, створюючи унікальний казковий простір.

Спектр прийомів, які “працюють” на поетику оніма авторської казки, набагато ширший, ніж у фольклорних джерелах, отже, виявлення взаємодії поетонім – контекст дозволяє з'ясувати універсалії літературної казки в одно- і різносистемних мовах, пов'язані з семантичною структурою імені, його функційним навантаженням, текстотвірним потенціалом. Віртуальний характер денотатів, різноманітність казкових об'єктів, специфіка системи персонажів і своєрідна організація хронотопу перетворюють онімний простір на багаторівневу й багатосарову структуру, “знаковими” складниками якої стають підсистеми антропоетонімів, зоопоетонімів, фіктонімів і топопоетонімів.

Ядерну частину онімного простору англословних казок утворюють топопоетоніми (30%), зоопоетоніми (22%), антропоетоніми (14%) і фіктоніми (9,5%). Приядерну і периферійну частину складають фітопоетоніми, міфопоетоніми, наутоніми, космоніми, ергопоетоніми та ін. У російськомовних казках ядро онімного простору утворюють антропоетоніми (37%), зоопоетоніми (17,5%), топопоетоніми (12,4%) і фіктоніми (10,5). Приядерну і периферійну зони репрезентують, міфопоетоніми, космопоетоніми, геортоніми, фалероніми та ін. В українських казках найчисленніші підсистеми складають зоопоетоніми (32%), антропоетоніми (19%), фіктоніми (17%) і топопоетоніми (14,8%). До приядерної та периферійної зони відносяться підсистеми міфонімів, космонімів, фітопоетонімів, геортонімів, поетонімів з найширокого культурного простору. Особливість англословних казок полягає у вживанні документонімів, наутонімів, еклезіонімів, ойкодомопоетонімів. Специфіку російських казок унаочнюють ергопоетоніми, хрононіми і фалероніми. Особливість українськомовних казок полягає у відсутності ергонімів і прагматонімів як маркерів сучасності казки.

Героями українських чарівних казок можуть ставати люди, істоти або предмети, наділені магичними властивостями, імена яких уналежнено до фіктонімів. Особливість авторської казки засвідчують традиційні імена героїв. До специфічних рис російської казки відносяться такі: 1) функціонування персонажів, запозичених з народних казок; 2) поєднання традиційних казкових образів з реалістично зображеними героями, що носять узуальні особові імена; 3) іменність персонажів-тварин, що беруть участь у розгортанні сюжету. В англословному дискурсі чарівної казки вміщено ВІ уявно реальних об'єктів фіктоніми. Семантичне навантаження і конотативне нашарування ВІ анімалістичних персонажів у казках близькоспоріднених мов збагачується завдяки поширенню онімної парадигми. Відмінність англословних казок про тварин полягає у навмисному наближенні ВІ тварин до особових імен. Специфічною ознакою англійських казок є комплексний характер поетонімів, структура яких складається з антропоморфних і зооморфних сем. Подібність онімії побутових казок у близькоспоріднених мовах маркують: 1) антропоетоніми історичного походження або особові імена, що відповідають

традиції називання; 2) топопоетоніми, зорієнтовані на реальний географічний простір.

Зіставний аналіз онімних одиниць англійських, російських та українських текстів засвідчує, що в усіх мовах активним способом утворення імен дійових осіб є абсолютна онімізація. Афіксальна онімізація більш продуктивна в українській та англійській мовах. Значна кількість поетонімів походить від ВІ, існуючих в найширшому інтерлінгвальному або інтралінгвальному культурному просторі. Такі мовні одиниці виступають протоонімами щодо вторинного поетоніма. В основі похідних одиниць виокремлюються реальні та вигадані ВІ, отже, слід розмежовувати перехід: 1) онім → поетонім, 2) фольклоронім → поетонім; 3) поетонім₁ → поетонім₂. Імена з реального антропонімікону більш активно вживаються в російськомовних казках, загальновідомі імена історичних осіб – в українських текстах. Перехід *фольклоронім* → *поетонім* – продуктивний спосіб творення в російських та українських казках. Тенденція до поширення інтертекстуальних елементів зумовлює перехід *поетонім*₁ → *поетонім*₂ в російсько-й англомовних казках.

Онімний простір літературних казок побудований за такими структурними типами: 1) одночленні найменування персонажів: англ. 44%; рос. 62%; укр. 73%; 2) двочленні найменування: англ. 35%; рос. 30%; укр. 17%; 3) багатокомпонентні номінації: англ. 17%; рос. 5%; укр. 3%. Виразними засобами конструювання та гри з онімами стають: прийом розділення структури словоформи, абсолютна онімізація, граматична онімізація, суфіксація, основоскладання; зрощення словоформ та ін.

Порівняльне дослідження іменувань персонажів дозволяє осмислити семантичне наповнення поетонімів шляхом виокремлення різноманітних компонентів, інтегрованих у цілістний зміст (семантему) власного імені. Зіставний семантичний аналіз дає можливість стверджувати, що в усіх досліджуваних мовах поетоніми мають полісемантичну структуру, яка вміщує облігаторну сему ‘людина’ / ‘тварина, птах’ / ‘комаха’ / ‘рослина’ / ‘природне явище’. План значення ВІ вибудовується за допомогою ознак, пов’язаних із зовнішністю, статусом, внутрішньою суттю тощо, які слід вважати факультативними, а також позитивно-або негативно-оцінних конотем. У поетонімах англомовних казок переважає семантичний компонент ‘зовнішня ознака’; у ВІ персонажів українських і російських казок домінує сема ‘якість’. Семантичний показник ‘рід занять’ приблизно однаковий в казках близькоспоріднених мов, тоді як в англійській мові – суттєво менший; сема ‘характер, поведінка’ за кількісним показником є майже однаковою в усіх мовах. Нерегулярними семами поетонімів стають ‘релігія, міфологія’, ‘середовище перебування’, ‘доля’ персонажа.

Персонажна система літературних чарівних казок в усіх досліджуваних мовах складається з наступних типів: 1) *герой*; 2) *антигерой*; 3) *помічник*; 4) *об’єкт пошуку, нагороди*; 5) *інші персонажі*. Відмінність поетонімів, обраних для позначення певного типу персонажів, полягає в неоднаковому кількісному розподілі, а саме: в англомовних казках: (1) інші персонажі (39%) – (2) герой (29%) – (3) помічник (17%) – (4) антигерой (7,5%), (4) об’єкт пошуку, нагороди (7,5%); у російськомовних казках: (1) герой (30%) – (2) інші персонажі (27%) – (3) антигерой (23%) – (4) помічник (15%) – (5) об’єкт пошуку чи нагороди (5%); в

українськомовних казках: (1) герой (42%) – (2) інші персонажі (28%) – (3) помічник (19%) – (4) антигерой (11%) – (5) об'єкт пошуку чи нагороди (один поетонім).

Повний порівняльний аналіз імен казкових персонажів за родовою належністю засвідчив, що в українськомовних казках переважна кількість дійових осіб має чоловічу стать (67%), друге місце посідають персонажі жіночої статі (28%), незначна кількість дійових осіб вказує на середній рід або належить до іменувань, що мають плуральну форму або вживаються тільки у множині (4,6%). У російськомовних текстах переважають персонажі, уналежнені до чоловічого роду (56%); друге місце посідають персонажі жіночої статі (33%); імена середнього роду складають 7,6%. В англomовних казках домінують особи чоловічої статі (58%); друге місце посідають персонажі жіночої статі (37%); незначна кількість поетонімів належить до середнього роду (3%) або вживається у формі множини (1%). Відмінність персонажної системи англomовних казок полягає у наявності поетонімів з невизначеною статтю (1%).

Функційна навантаженість топопоетонімів казок досліджуваних мов має специфічні ознаки. Топопоетоніми англійських текстів, що повторюють план вираження реальних географічних одиниць, вживаються для вказівки на правдоподібність сюжетних подій. Номінативні одиниці, що корелюють з реальними Ві, можуть вибудовувати план минулого персонажа / гіпотетично конструювати майбутнє / репрезентувати “потік свідомості” персонажа. Вигадані топопоетоніми маркують вимислений часопростір, актуалізуючи незвичайність казкових подій. Часопростір українських казок маркують інтралінгвальні імена на позначення культурного простору України. Функційне навантаження топопоетонімів російських казок полягає в позначенні “свого” простору, який заактуалізовано як місце, де народився герой, або відбувається сюжетна дія; в позначенні “чужого” простору, куди змушений подорожувати герой та ін.

Зіставний аналіз заголовків дозволяє констатувати подібність казок, написаних близькоспорідненими мовами: 1) назви, в яких означено персонажів; 2) заголовки, що позначають основну тему / ключову подію / предмет; 3) заголовки, що вказують на жанр казки і називають її головного героя; 4) заголовки з темпоральним значенням. В англійських текстах актуалізовано: 1) жанрову належність та ім'я головного героя; 2) імена дійових осіб; 3) основну тему казки або ключову подію. Специфіку англomовних казок вбачаємо в актуалізації смислової сув'язі *казковий персонаж ↔ казкова подія*.

Повний порівняльний аналіз системи Ві персонажів літературних казок становить значний науковий інтерес та сприяє більш глибокому з'ясуванню ознак ізоморфізму в межах *поетонім – казковий дискурс*. Зіставний аналіз ядерної – навколоядерної – периферійної зони онімного простору авторських – фольклорних казок дає змогу виявити універсалії, пов'язані з семантичною структурою імені, його функційним навантаженням, текстотвірним потенціалом, і може стати перспективою подальших досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Мер'ємова Ю. В. Аналіз структури та семантики антропонімів в англійських, російських та українських літературних казках // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. – Херсон, ХДУ, 2013. – Вип. 20. – С. 59–63.

2. Мер'ємова Ю. В. Класифікація антропонімів англійських, російських та українських літературних казок за походженням // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 129. – С. 504–507.

3. Мер'ємова Ю. В. Класифікація онімів англійських, російських та українських літературних казок у зв'язку з об'єктом іменування // Східноукраїнський лінгвістичний збірник. [науковий журнал / гол. ред. Отін Є. С.], Донецьк, 2014. – Вип. 15. – С. 28–43.

4. Мер'ємова Ю. В. Семантика імен персонажів англійських, російських та українських літературних казок // Вісник Запорізького національного університету, Випуск 1, Серія: Філологічні науки. Мовознавство. [науковий журнал / гол. ред. Білоусенко П. І.]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. – С. 184–197.

Статті в закордонних виданнях

5. Мер'ємова Ю. В. Назви (заголовки) англійських, російських, українських казок як особливий клас власних назв // Science and education a new dimension. Philology, IV (26). – Будапешт, 2015. – Вип. 106. – С. 52–55.

6. Мер'ємова Ю. В. Структурні та семантичні особливості імен персонажів англійських, російських та українських казок (Structural and Semantic Peculiarities of Characters Names in English, Russian and Ukrainian Fairy Tales) // Eastern European scientific journal. Дюсельдорф, Німеччина, 2016. – Вип. 5. – С. 129–132.

Наукові праці апробаційного характеру

7. Мер'ємова Ю. В. Гендер як засіб самоідентифікації персонажів англомовної авторської казки // Матеріали XI Міжвузівської конференції молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур» (29–30 січня 2013 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), М. Г. Сенів, Т. О. Подєнежна. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – С. 74–77.

8. Mieriemova Y. Structural and Semantic Peculiarities of Characters' Names in English, Russian and Ukrainian Fairy-Tales // Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik : Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen / Larysa Iagupova, Volodymyr Kaliušchenko (Hrsg.). – Donezk : Nationale Universität Donezk, 2013. – S. 32–34.

9. Мер'ємова Ю. В. Аналіз топонімів в англійських, російських та українських літературних казках // Матеріали Українсько-російської школи-конференції молодих учених «Сучасні дослідження мови та літератури» (26–29 березня 2014 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), О. В. Клименко, Ш. Р. Басиров, О. В. Материнська, Л. М. Ягупова, О. С. Ананченко. Донецьк: ДонНУ, 2014. – С. 173–178.

10. Мер'ємова Ю. В. Назви (заголовки) англійських, російських, українських літературних казок як особливий клас власних назв // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні дослідження мови та літератури» (13 травня 2015 року) / Ред. колегія М. Г. Сенів (гол.ред.), О. В. Білецька, Л. С. Данцл, О. О. Залужна, О. Г. Мікіна, М. Я. Оленяк. – Вінниця: ДонНУ, 2015. – С.43–45.

АНОТАЦІЯ

Мер'ємова Ю. В. Онимія англійських, російських та українських літературних казок. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2018.

Дисертацію присвячено зіставному аналізу поетонімів літературних казок у близькоспоріднених і різносистемних мовах із опертям на дослідження фольклорних текстів. Інтерпретація онімії авторської казки з урахуванням контексту ґрунтується на науковому осмисленні поняття казкового дискурсу, сконструйованого з елементів (онімів) народної казки і власних імен, вигаданих автором.

Визначено ядерну, приядерну і периферійну частини онімного простору, проаналізовано онімію чарівних, побутових і анімалістичних казок. Досліджено мотиваційну основу поетонімів літературних казок в одно- і різносистемних мовах. Впроваджено типологію персонажів з урахуванням онімних парадигм. Виявлено спільні та відмінні ознаки поетонімів у англійській, російській, українській мовах, що стосуються плану вираження (визначення структурних типів власних імен із простеженням кількісної репрезентації; характеристика мовних засобів і прийомів утворення імен казкових об'єктів; класифікація ВІ за родовою належністю) і змісту (доведення полісемантизму поетонімів; з'ясування функційно-семантичного навантаження поетонімів англійської, російської, української казки). Окреслено специфіку та роль власних імен на позначення казкового простору; виявлено особливості зовнішніх і проміжних заголовків авторської казки в близькоспоріднених і різносистемних мовах.

Ключові слова: власне ім'я, літературна казка, народна казка, онімний простір, персонаж, поетонім, семантика, фольклоронім.

АННОТАЦІЯ

Мер'ємова Ю. В. Онимия английских, русских и украинских литературных сказок. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2018.

Диссертация посвящена сопоставительному анализу поэтонимов литературных сказок в одно- и разносистемных языках, выполненному с учётом специфики

фольклорного текста. Интерпретация онимии авторской сказки основана на научном осмыслении понятия *сказочный дискурс*, который конструируется из элементов (онимов) народной сказки и собственных имён, выдуманных автором.

В работе выявлено ядерную, приядерную и периферийную зоны онимного пространства, проанализировано онимию волшебных, бытовых и анималистических сказок. Исследована мотивационная база поэтонимов литературных сказок в одно- и разносистемных языках. Предложенная типология персонажей основана на реконструировании онимных парадигм. Выявлены общие и отличительные признаки поэтонимов в английском, русском, украинском языке, которые затрагивают план выражения (обозначение структурных типов собственных имён; характеристика языковых способов и приёмов образования поэтонимов, обозначающих сказочные объекты; классификация СИ, связанная с родовой принадлежностью) и содержания (полисемантизм поэтонимов; определение функционально-семантической нагрузки поэтонимов английской, русской, украинской сказки). Выявлено специфику и роль собственных имён, обозначающих хронотоп сказки, прокомментированы особенности внутренних и внешних заголовков авторской сказки в близкородственных и разносистемных языках.

Ключевые слова: собственное имя, литературная сказка, народная сказка, онимное пространство, персонаж, поэтоним, семантика, фольклороним.

SUMMARY

Mieriemova Y. Onyms in English, Russian, and Ukrainian Literary Fairytales. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

The thesis is devoted to the comparative analysis of proper names in the authorial literary fairytale on the empiric material collected from closely and distantly related languages (English, Russian, and Ukrainian).

The research of the characters' nomination as a secondary text has been developed in the paper – it is found that the texts under analysis adopt and reinterpret the folklore element. It is established that traditional forms of the character nomination, borrowed from the folk fairytale, interact with fictitious onyms and form a unique onymic continuum of the authorial fairytale, therefore the analysed units must be interpreted viewing the text of the fairy tale as a whole and considering the broad cultural context.

The dominating components of the English, Russian, and Ukrainian literary fairytale onymic continuum are identified and analysed in this research, i.e. anthropoetonyms, zoopoetonyms, topoetonyms, fictionyms.

The common and distinctive features of the nucleus and periphery structure (mythopoetonyms, nautonyms, ecclesionyms, pragmatonyms, etc.) in English, Russian, and Ukrainian are established in the paper.

The paper traces specific features of the authorial onymic continuum in **the magic fairytale**: traditional names of people; onyms, borrowed from the folk fairytale; the names of animal characters, etc.; **the domestic fairytale**: anthropoetonyms, originating from

historical and cultural names; topoethonyms, originating from name of the real geographic locations; **the animalistic fairytales**: the enlarged onymic paradigm; the combination of anthropomorphic and zoomorphic semantic components in the nomination of animals, etc.

The paper studies the methods and means which help create the continuum of the fairytale text and transmit the artistic message, thus reflecting the author's individual style (multicomponent name descriptors, onymic-appellative complexes, merging of personal names with high reputation with pejorated toponyms, etc.).

Productive language means and methods of building the proprial units allowed to prove the motivated nature of the literary fairytale poetonyms in the languages under study. It is established that the derivational stems for the poetonyms word-building can be appellatives (lexemes-motivators); folkloronyms; names borrowed from the historical and cultural context (intertext). Therefore, it is necessary to distinguish between the following derivational patterns: 1) onym → poetonym; 2) folkloronym → poetonym; 3) poetonym₁ → poetonym₂.

In the paper, the productive ways of word-building and play on words in the literary fairytale are distinguished, i.e. 1) the pattern of dividing the word changing form; 2) the (non-)correlation of the proper name grammatical gender with the appellative gender; 3) the involvement of the number category for the formation of the poetonyms' figurative meaning; 4) absolute onymisation; 5) grammatical onymisation; 6) suffixation; 7) combination of wordforms; 8) the combination of various parts of speech word forms; 9) sound-associative poetonyms (rhyme, alliteration, repetition of components), etc.

The identification of obligatory and optional semantic components of poetonyms in closely and distantly related languages allowed to prove the polysemantic character of the proper names notional structure – the universal of the literary fairy tale. It is also established that the productive seme in the poetonym are the components: 'man' / 'animal, bird' / 'insect' / 'plant' / 'nature phenomenon'. The optional semes are 'character / behaviour', 'appearance', 'function', 'profession / occupation', 'social position / kinship', 'quality', 'habitat', 'fate', etc.

The analysis of the fairytale onymic component (the characters' nomination) also allowed to single out the following types of characters: 1) the hero; 2) the anti-hero; 3) the assistant; 4) the object of search / reward; 5) other characters. All the above categories have common and distinctive features found in English, Russian, and Ukrainian literary fairytales.

The study of the topoetonyms' functions, distinctive features of expressing external and transitional titles, the contrastive analysis of the onymic continuum, etc. helped identify and describe the literary fairytale discourse common and distinctive features in the texts of closely and distantly related languages.

The perspective of the research lies in the further study of the folklore and literary fairytale nucleus and the periphery of the onymic continuum, which will help single out features common to the semantics and poetics of the name, its functional meaning, text-forming potential, etc.

Key words: proper name, fairytales discourse, literary fairy tale, onymic space, character, poetonym, semantics, folklore name.